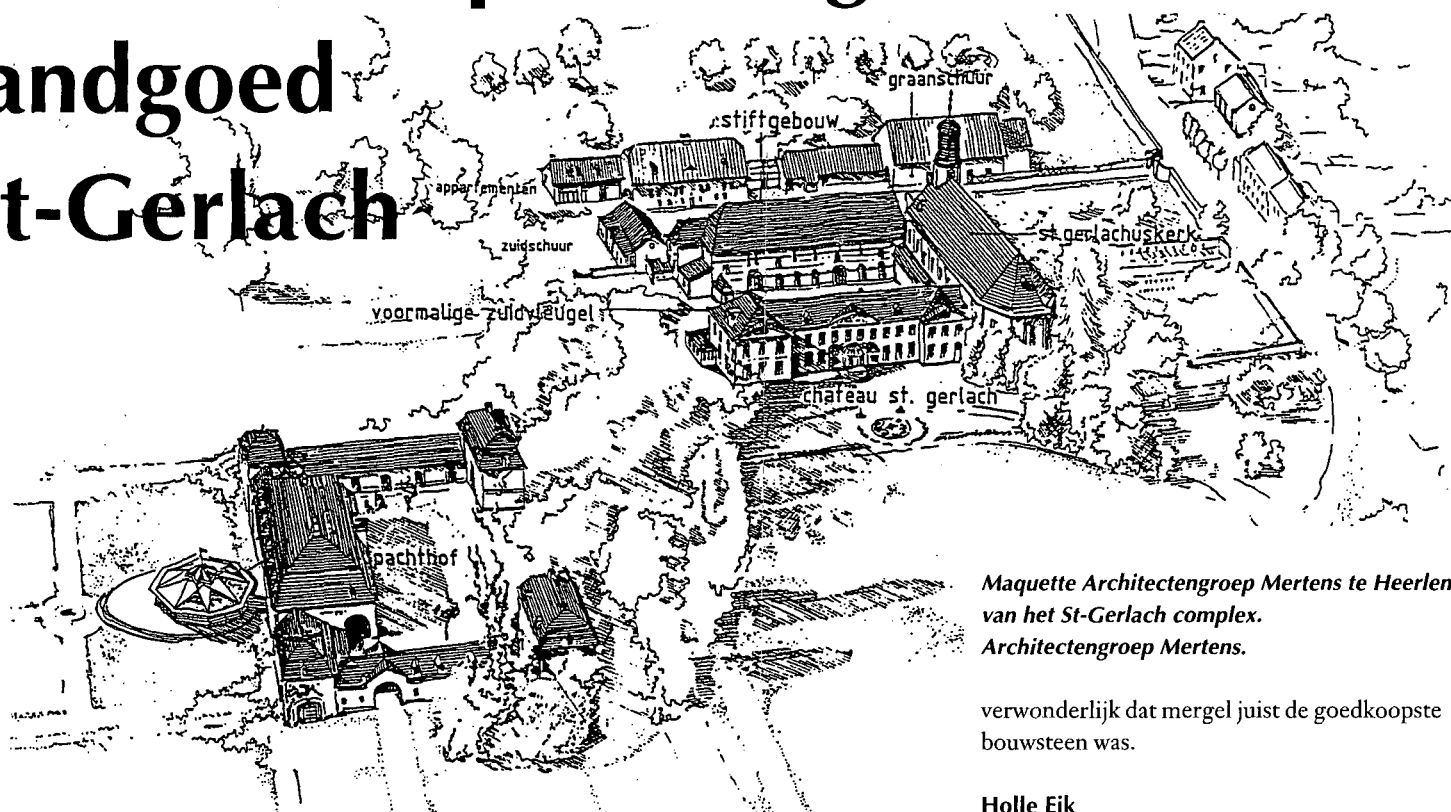

De "wederopstanding" van het landgoed St-Gerlach

Maquette Architectengroep Mertens te Heerlen van het St-Gerlach complex. Architectengroep Mertens.

Op 15 september zegende bisschop Wiertz het geheel gerestaureerde landgoed St-Gerlach in. De feestelijke opening van het monumentale complex had zeker ook niet zonder gekund. De restauratie had immers meer ingehouden dan het opknappen van een aantal gebouwen. Het betekende evenzeer het herstel van een unieke sfeer, van een barokke roomse harmonie – spiritueel en uitbundig –, waarbij de scheidslijnen tussen het wereldse en het sacrale vervagen.

Vier monumentale gebouwen maken 'St-Gerlach' tot een uniek geheel. Het neo-klassieke vroeg-18de-eeuwse chateau, de parochiekerk en het 17de-eeuwse voormalige stiftgebouw vormen de drie overgebleven vleugels van het oorspronkelijke, carrévormige kloostercomplex. Op zo'n honderd meter hiervandaan ligt de pachthof. Wat St-Gerlach zeker niet in de laatste plaats zijn allure verleent, is de rustieke omgeving.

Iets meer over de kerk en de pachthof. De eerste is tussen 1720 en 1725 in Westfaalse barokstijl opgetrokken. De architect is onbekend, maar verondersteld wordt dat het hier een creatie van *Johann Conrad Schlaun* betreft. Deze Schlaun geniet in Limburg een zekere bekendheid vanwege de bouw van het klooster in Wittem en de kerk in Eys en door zijn vernieuwing van kasteel Neubourg in Gulpen.

In 1751 werd de kerk van St-Gerlach bijzonder fraai door *Johann Adam Schöpf* met fresco's versierd.

In de pachthof uit 1759 herkennen we de hand van de Akense architect *Johann Joseph Couven*. De eigenlijk functie van het gebouw werd door een zorgvuldig uitgedacht architectuurplan gecamoufleerd. De twee torens, het hoofdgebouw en de verbindingsgangen verlenen de pachthof een verschijningsvorm die je met een kapitaal pand associeert. Een andere 'truc' die werd toegepast om bij een passant de indruk te wekken dat hij met een landhuis te maken had, waren de geschilderde imitatievensters en dito poort. Opvallend is verder dat voor de in het oog springende gedeelten baksteen en voor de meer verscholen muren mergel werd gebruikt. Dit lijkt vreemd, maar met de krijtwanden van de Geulhemer berg in het zicht, is het niet

verwonderlijk dat mergel juist de goedkoopste bouwsteen was.

Holle Eik

De geschiedenis van 'St-Gerlach' begint zo'n 850 jaar geleden met het boetvaardige, 'tweede' leven van de losbandige ridder *Gerlach*. Een holle eik verkoos hij tot zijn onderkomen. Het leven van de heilige Gerlachus inspireerde de orde van Norbertinessen een halve eeuw later om op de plek waar de boom gestaan had, en die al tot een pelgrimsoord was uitgegroeid, een adellijk vrouwenstift te stichten.

In de eeuwen die volgden heeft het klooster meer dan eens de gevolgen ondervonden van de oorlogen die in de streken van het huidige Zuid-Limburg woedden. Branden en plunderingen hebben de sporen van de eerste bebouwingen vrijwel geheel uitgewist.

Vermeldenswaard is dat na de tachtigjarige oorlog St-Gerlach een Spaanse, later Oostenrijkse, enclave was binnen Staats gebied. De muur die de grens aangaf staat er, gerestaureerd en wel, nog steeds.

Dat niet alleen oorlogsgeweld, maar ook 'ideeën' een bedreiging kunnen vormen, bewijzen de gebeurtenissen in het laatste kwart van de 18de eeuw. In 1783 vaardigde de verlichte despoot *Joseph II* een edict uit dat de kerkelijke macht moest inperken. Dit hield voor het klooster St-Gerlach in dat er geen nieuwe novicen meer mochten komen; bijna letterlijk de doodsteek natuurlijk. Het definitieve einde werd ingeluid door het verdrag van Fontainebleau in 1785, waarbij de Oostenrijkse bezittingen in onze contreien grotendeels over-

gingen in handen van de Verenigde Republiek. De Norbertinessen verhuisden daarop naar het Oostenrijkse Roermond en het kloostercomplex kwam leeg te staan. Tijdens de invallen van de Franse troepen (1792/1794) heeft het zowel voor de Franse als voor de Staatse troepen als hospitaal gediend. Na 1795 werden kerkelijke eigendommen door de Franse bezetter geconfiscieerd en als "nationale goederen" openbaar verkocht. Zo ook het klooster van St-Gerlach. In 1797 kwam het in particulier bezit. De proosdij werd uitgebreid en ingericht tot 'château', het stiftgebouw omgebouwd tot boerderij. Door de sloop van de zuidvleugel werd de oorspronkelijke carrévorm van het complex doorbroken. De voormalige kloosterkerk werd in 1808 overgedragen aan de parochie.

Restauratie-voorgeschiedenis

Bij het overlijden in 1979 van eigenaar *Robert baron de Selys de Fanson*, bleek dat hij in zijn testament had vastgelegd, dat de gebouwen en het bijbehorende 68 hectare grote stuk land aan het parochiebestuur toevielen. Het was namelijk de wens van de baron dat alle goederen op St-Gerlach weer in één hand kwamen. Als voorwaarde had hij gesteld dat voor het zieleheil van de familie werd gebeden. De parochie zal met gemengde gevoelens het nieuws vernomen hebben, want men was in het geheel niet berekend op het uitvoeren van de meer dan noodzakelijke restauraties. Sinds het eind van de jaren '40 waren de adellijke bezittingen namelijk aan verval onderhevig geweest. Het geld voor restauraties en onderhoud had de laatste eigenaar niet meer op kunnen brengen. Goede raad was duur. Aan plannen heeft het in de jaren '80 niet ontbroken, maar zij konden de goedkeuring van het bisdom niet wegdragen, of bleken simpelweg niet haalbaar. Ondertussen knaagde de tand des tijds naar hartelust voort.

Actiepunt Heemschut

Voor de Bond Heemschut is Château St-Gerlach altijd een *actiepunt* geweest. Angstvallig werden de ontwikkelingen die de cultuurhistorische waarden van het landgoed konden bedreigen in de gaten gehouden. Het is onder anderen te danken aan *Karel Merks* en *Karel Majoor*, indertijd technisch adviseur en voorzitter van de Afdeling Limburg van de Bond Heemschut, dat St-Gerlach onder de hernieuwde en voortdurende aandacht werd gebracht van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de verantwoordelijke politici. Van groot belang is de oprichting geweest in 1988 van de *Stichting Behoud Sint Gerlach*. De heer Majoor was een van de initiatiefnemers en de eerste jaren voorzitter van deze stichting die alle betrokkenen voor het voeren van constructieve gesprekken rond de tafel heeft gekregen en belangrijk is geweest voor het binnenhalen van enkele miljoenen

Voorzijde van de pachthof. De imitatiepoort is vervangen door de ingang van het hotel.

guldens subsidie. Mede dankzij dit 'voorbereidende werk' kon de heer *Camille Oostwegel* in 1990 met een zeer aantrekkelijk voorstel naar voren komen. In de jaren '80 had hij reeds kasteel Ehrenstein in Kerkrade, de Winselerhof in Landgraaf en Château Neercanne in Maastricht laten herstellen, en er restaurants in ondergebracht die ik als "exclusief maar toegankelijk" zou willen omschrijven. De heer Oostwegel, Houthemer van geboorte, is iemand met een levensvisie waarbinnen ondernemerschap, zorg voor de cultuurhistorie en "het goede leven" onlosmakelijke onderdelen vormen. Zijn passie voor de regionale cultuurhistorie probeert hij aan zijn gasten over te dragen door, indien mogelijk, persoonlijk met hen tochten door Zuid-Limburg en omstreken te maken.

Dankzij de eerdere successen had iedereen vertrouwen in de haalbaarheid van Oostwegels plan om volgens de beproefde formule St-Gerlach te laten restaureren. Ook het kerkbestuur kon zich in die plannen vinden, want de religieuze functie van St-Gerlach werd gewaarborgd. In de restauratie/nieuwbouwplannen werd rekening gehouden met een toekomstige uitbreiding van het kerkhof, en werd verder in de realisatie van een museumruimte aan de zuidkant van de kerk en in de bouw van enkele nieuwe ruimtes, waaronder een pastorie en sacristie, voorzien. Bovendien werd een nieuwe Gerlachuskapel gebouwd ten behoeve van de pelgrims. De zuidwand van de kapel wordt momenteel door kunstenaar *Irene van Vlijmen* met mozaïek bekleed.

De restauratie

Toen *Camille Oostwegel* in 1994 in de persoon van *Maarten Cuppen* van de *Vechtse Slag n.v.* een partner vond, kon daadwerkelijk met de restauratie worden begonnen.

Architectengroep *Mertens b.v.* tekende voor de restauratieplannen. Een voor de hand liggende keuze als je weet dat dit collectief met menige restauratie -onder meer de kastelen Blumental en Vaalsbroek in Vaals en Vaeshartelt in Maastricht-, zijn sporen had verdiend. Bovendien had men in de jaren '70 reeds de parochiekerk opgeknapt. De kracht van bureau Mertens is dat men "het nieuwe" met "het oude" weet te harmoniëren. In de woorden van projectarchitect *Jan Voorvelt*: 'het gebouw moet zijn geschiedenis zelf vertellen; bouwsporen, uit heden en verleden, moet je laten zien'. Bureau Mertens was verantwoordelijk voor de restauratie van het exterieur en het monumentale deel van het interieur. Ook de nieuwbouw vond onder auspiciën van het bureau plaats.

Hier heeft men gekozen voor een dialoog tussen heden en verleden, voor een soepele omgang met vormen en materialen. Enkele voorbeelden illustreren dat deze dialoog op verschillende manieren en op meerdere schaalniveaus werd gevoerd. Bij de nieuwbouw van een gedeelte van het stiftgebouw is de vormtaal uit het verleden gehandhaafd, maar geeft een detail als een stalen tussendorpel duidelijk aan dat het hier een hedendaagse constructie betreft. De appartementen-nieuwbouw op de plaats waar vroeger de schuren van de boerderij stonden is een grootschaliger expressie van deze filosofie. De vorm van de appartementen stemt overeen met die van de voormalige schuren. Echter geen spoor meer van het vroegere vakwerk. Aan de ene kant is dit zonde, aan de andere kant loert natuurlijk het gevaar dat een al te strikte eerbiediging van het verleden een kitscherig resultaat oplevert. Duidelijk 'confronterend' is de orangerie die aan de zuidkant van de pachthof is gebouwd. Het heeft heel wat voeten in de aarde gehad eer deze

Tussen kerk en chateau ligt een extra ingang. Hier worden de pelgrims ontvangen.

constructie van glas en staal werd goedgekeurd. De meningen erover zullen nog steeds verdeeld zijn.

Ingendael

Het grootste deel van de 68 hectare grond heeft de heer Oostwegel verkocht aan de stichting *Limburgs Landschap*. Het beheer van wat nu *Ingendael* heet is overgedragen aan de stichting *Ark*. Beheer is wellicht niet het juiste woord, want Ingendael maakt deel uit van een totaalplan waarin de Geul van bron tot monding zoveel mogelijk weer de vrije loop krijgt en de natuur maximaal mag 'verwilderen'. De confrontatie tussen natuur en cultuur zal naar mijn mening de aantrekkelijkheid van St-Gerlach nog verhogen.

Degenen die weten hoe Château St-Gerlach er enkele jaren geleden nog bij lag, en er nu een bezoek brengen, zullen zich moeiteloos kunnen vinden in de woorden van *Math Berkers*, die vier jaar geleden in "Heemschut" sprak over een "wonderbaarlijke redding". Misschien mag je zelfs spreken van een wederopstanding.

Literatuur

Historische Studies Geuldal, 1996.

Drs. F.E.R. Hovens is PR-medewerker van de Provinciale Commissie Heemschut Limburg.

De achterzijde van de pachthof. Gekleurd met "ossebloed". In het midden de omstreden oranjerie.

Nieuwbouw van hotel-appartementen, gebaseerd op de vormen van de voormalige schuren.